
JEŽI A. VOJĆEHOVSKI

KULTURNI PLURALIZAM I NACIONALNI IDENTITET*

Kulturni pluralizam je relativno nov pojam; multikulturalizam je još noviji. Toliko je nov da ga nema ni u *Međunarodnoj enciklopediji društvenih nauka*, ni u *Filozofskoj enciklopediji*, koje su objavljene tokom poslednjih deset godina. A u Websterovom *Novom rečniku* iz 1975. (New Collegiate Dictionary) je objašnjen na nekoliko strana. Upotreba tih termina u mnogim zemljama govori o dvema pojavama. Pre svega, da postoji očigledna potreba za tim rečima. A zatim, one ukazuju na određenu situaciju — a i problem — koja nije ograničena na neku posebnu zemlju: takva situacija postoji u raznim delovima sveta.

Iako su pojmovi kulturni pluralizam i multikulturalizam novi, sama pojava koju označavaju nije. Postojanje različitih kultura u istoj geografskoj oblasti ili unutar granica jedne države staro je koliko i pisana istorija. Iznenadna pojava tih pojmova nije rezultat drastične promene situacije na demografskom nivou. Pre bi se moglo reći da njihova pojava označava značajne promene na intelektualnom nivou. To je, u stvari, mera napretka na nivou naše svesti i osetljivosti za jedan stari problem. U stvari, povećani značaj tih pojmova jasno ukazuje na razvoj društvene svesti u oblasti nacionalnih i međunacionalnih odnosa. Taj razvoj je podstaknut opštim napretkom saznanja, kao i razvojem kulturnog identiteta u raznim grupama, pa tako i željom da se taj identitet prizna, respektuje i sačuva. *Opšta deklaracija o pravima čoveka*, a potom i *Međunarodni ugovor*

*) Jerzy A. Wojciechowsky: „Cultural Pluralism and National Identity”; *Cultures*, Vol. IV, no. 4, 1977, 52—61.

o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, kao i o Građanskim i političkim pravima postavili su te probleme jasnije i određenije, a oni su time priznati i od strane najvažnije međunarodne organizacije, Ujedinjenih nacija.

Mi živimo u doba nastajanja univerzalne super-kulture zasnovane na nauci, tehnologiji, i posebno na masovnim medijima koji obezbeđuju trenutačnu komunikaciju širom sveta. Paralelno sa nastajanjem globalne kulture, svedoci smo i razvoja ekonomije. Ljudsko društvo je dostiglo stadijum razvoja na kojem transnacionalni činioći snažno deluju na pojedinačne kulture i društva. U isto vreme, kao protivteža tim homogenizirajućim silama, širom sveta dolazi do oživljavanja etniciteta. Iz te perspektive treba posmatrati problem kulturnog pluralizma, i procenjivati njegov značaj.

U situaciji zblizavanja na svetskom nivou, važno je da države razmenjuju svoja iskustva, razmatraju zjedničke probleme i pomažu jedna drugoj u nalaženju najboljih mogućih rešenja tekućih problema. Problem kulturne raznolikosti unutar granica iste države je odličan primer teme koju svetska zajednica treba da proučava u međunarodnim okvirima kakve pruža UNESCO.

O pojmu kulture

Nemoguće je i početi ozbiljan razgovor o kulturnom pluralizmu, a da se pre toga ne razmotri pojam kulture. Ne samo da pojam kulture leži u osnovi ovoga prvog; postoje i neki drugi pojmovi koji su podjednako važni i nejasni kao i pojam kulture. Kultura je jedan od najosnovnijih i najuniverzalnijih aspekata ljudske realnosti. Iako je njen uticaj opšti, njena priroda je tako složena i teška za razumevanje da ne postoji ni jedna opšte prihvaćena definicija kulture. U ovom tekstu ja prihvatom radnu definiciju kulture koja je formulisana od strane međunarodnog komiteta na zahtev Kanadske komisije za saradnju sa UNESCO-om.

„Kultura je dinamički vrednosni sistem naučnih elemenata očekivanja, konvencija, verovanja i pravila koji omogućuje članovima jedne grupe da ostvare kontakte među sobom i sa svetom, da međusobno komuniciraju i razvijaju svoje stvaralačke potencijale”.

Kultura je u suštini sistem i metod društvenog života, zasnovan na hijerarhiji vrednosti kojima su istaknuti najviši pojedinačni i društveni ciljevi. Ona je ljudska sredina kao takva, proizvod čovekovih racionalnih sposobnosti i nastojanja: sačinjena je prema ljudskoj meri i za čoveka da je koristi. Ona je nadređena prirodi i igra

dvostruku ulogu: štita i posrednika između čoveka i univerzuma. U tom smislu kultura je sistem ljudske sredine vitalne za postojanje ljudske vrste. Osnovni aspekti kulture su: totalitet, organizacija, posebnost, trajanje, uzročnost. Kultura utiče na pojedinca u njegovom ličnom i društvenom životu, na grupu koja poseduje kulturu kao grupe, a u različitom stepenu i na druge kulture sa kojima dolazi u dodir. Uticaj kulture proširen je na sve aspekte ljudskog života: psihološki, društveni, politički. Njen uticaj se ispoljava i u čisto intelektualnim, umetničkim i ekonomskim aktivnostima.

Hijerarhija vrednosti koja leži u osnovi kulture integriše elemente saznanja u sliku o svetu, određuje u velikoj meri stavove i reakcije na životne situacije, a nudi i opšti okvir za čovekovo svesno prisustvo u svetu, i odnose koje tu uspostavlja. Za svaku kulturu su bitna uverenja o univerzumu i o čoveku, o njegovoj prirodi i odnosima sa spoljašnjim svetom, o njegovom mestu u univerzumu, o smislu ljudskog života, vrhovnim vrednostima, o razlici između ispravnog i pogrešnog, dobrog i zlog.

Zbir tih uverenja obrazuje u svakom slučaju poseban sistem, koji se razlikuje od kulture do kulture, iako su neki od elemenata slični u različitim kulturama. To je sistem koji oblikuje verovanja, stavove i ponašanja pojedinaca. Čovek posmatra sebe, članove iste kulture, članove drugih kultura i svet u svetlu kulturom određenih kategorija saznanja i vrednovanja. Rezultat toga je postojanje velike različitosti u mišljenjima o prirodi čovekove ličnosti, o prirodi univerzuma, o vremenu, prostoru, uzročnosti, itd. Posledice tih razlika u mišljenjima o ključnim pojmovima su zaista dalekosežne.

Treba istaći da je hijerarhija vrednosti koja leži u osnovi svake kulture princip unutrašnje kohezije jedne kulture, koji povezuje različite elemente kulture i uklapa ih u organizovanu celinu sastavljenu od međuzavisnih delova. Kultura je sklop koji određuje čovekov život. Eto zbog čega je toliko teško pojedincu da pređe iz jedne kulture u drugu. Proces akulturacije nije samo složen i spor, već pre svega bolan i pun opasnosti za psihološku ravnotežu i mentalno zdravlje pojedinca. Činjenica da je kultura totalitet, koherentan sistem, osnovna je za pravo razumevanje njenog uticaja na pojedinca i društvo, kao i za analizu problema kulturnog pluralizma. Za bolje razumevanje aspekta totalnosti kulture i njenih posledica, razmotrimo sada svrhu kulture.

Osnovna svrha kulture i njen *raison d'être* je humanizacija čoveka. Kultura omogućuje saradnju među ljudima, kojom se poboljšava kva-

litet života i ostvaruju ljudski potencijali time što stvara uslove neophodne za razvoj pojedinca kao pojedinca i društva kao celine. Prema tome, kultura je dinamički činilac koji olakšava i uzdiže život. Ona ne samo da omogućuje plodotvorno zajedničko življenje pojedinaca, već — čineći to, podstiče i procenjivanje pojedinaca, društava i ljudske vrste. Ona ujedinjuje pojedince u grupe i doprinosi koheziji grupe. Dakle, ona predstavlja zajednički imenitelj neophodan za efikasnu verbalnu i emocionalnu komunikaciju među pojedincima i obezbeđuje izvesnu uniformnost stavova, verovanja, pogleda na svet i ponašanja. Ujedinjujući uticaj kulture uvodi određenu meru sličnosti među članovima grupe, te tako i razlike između članova te kulture i drugih kultura, čime podvaja jednu kulturnu grupu od drugih. Kultura, prema tome, stvara koheziju unutar grupe, a diferencijaciju u odnosu prema spolja — što daje društvu njegov identitet i posebnost.

Kultura prevazilazi pojedinca i u vremenu i u prostoru. Ona se proširuje na mnoge pojedince i traje generacijama. Postojeća kultura uvek ima svoju prošlost, sadašnjost i budućnost. Ona prevazilazi svaku pojedinu jedinku, iako je orijentisana na nju i zavisi od nje. Ona služi kao veza sa prošlošću i kao vodič za budućnost. Bez pomoći kulture, van njenog formativnog uticaja i humanizirajućeg potencijala, čovek nije ništa drugo do životinja. U tome se ogleda pozitivan uticaj kulture. Na žalost, ona može biti i izvor problema kako za pojedince, tako i za društva i države.

Kulturna situacija nikada nije jednostavna. Štaviše, opšta evolucija ljudske vrste proizvodi sve složenije i snažnije kulture. A to, onda čini složenijom kulturnu situaciju kako za pojedince, tako i za društva, države i celokupno čovečanstvo. Veoma je složeno pitanje dostupnosti kulture, participacije i dobrobiti koje se imaju od kulture. Čak i u najjednostavnijim situacijama, u oblasti jedne kulture, činioci kao što su urođeni kapaciteti, pol, obrazovanje, društveni položaj i ekonomska situacija doprinose, izdvojeno ili kombinovano, stvaranju dubokih razlika u odnosima pojedinaca prema kulturi. Situacija je još složenija kada na istoj teritoriji postoje dve ili više kultura. U tom slučaju nije reč samo o problemu odnosa pojedinca prema kulturi njegovoga društva, već i o brojnim novim problemima. Ti se problemi mogu grupisati u četiri osnovne grupe: lični odnosi, tj. stav članova jedne kulture prema onima iz druge kulture; odnosi između kultura; uticaj množine kultura na društvo, te konačno, i na državu. Nijedan ozbiljan razgovor o kulturnom pluralizmu ne može da zaobiđe te probleme.

Očigledno je da je kultura suštinski element u životu jednog društva i da društvo mora njome da se bavi. Napredak čovečanstva izražen je i može se izmeriti napretkom kulture i našom preokupacijom kulturom. Kao proizvod čovekove kreativnosti, kultura je takva komponenta humane sredine koja se stalno razvija i koja stalno ispoljava sve veći uticaj na čoveka. To znači da kultura postaje sve važniji činilac na nacionalnoj i međunacionalnoj sceni. Prema tome, svako ko je zainteresovan za opšte dobro, a pre svega političari, prvenstveno njoj treba da poklone pažnju i da njoj posvete sve više razgovora o nacionalnim i međunacionalnim odnosima.

Kulturni pluralizam

Kulturni pluralizam otvara veoma ozbiljne probleme i zbog toga mu se danas poklanja sve veća pažnja. Iako su ti problemi sasvim očigledni, pojam kulturnog pluralizma nije tako lako razumeti. „Kulturni pluralizam” može da znači različite stvari. Može da označava demografsku činjenicu, cilj, odnosno ideal, ili jednu eksplicitnu politiku. Osnovna je tu činjenica da unutar jedne društvene i političke strukture postoji više grupa koje pripadaju različitim kulturama. I, u tome obično leži izvor teškoća. Kultura je specifično ljudska sredina koja je uvek poseban, određen totalitet različit od drugih kultura. Kultura sa kojom se neko identifikuje smatra se prirodnom, jasnom i dobrom. Druge kulture se opažaju kao nepoznate, da ne kažemo strane, i na izvestan način čudne, ako već ne i potpuno pogrešne. Članovi drugih kultura su autsajderi, različiti od članova sopstvene kulture, strani i mogući neprijatelji. Miroljubiva koegzistencija, da ne pominjemo saradnju zahteva određene napore i dobru volju, razumevanje i kompromise. To je uvek teško, a i izvor je složenih problema koji se uvek iznova javljaju.

U svetlu tih problema javlja se potreba za poboljšavanjem odnosa između kulturno različitih grupa unutar iste države, kao i između država. Nesaglasnost između postojeće situacije i željenog stanja dovodi do ideje o idealnom rešenju komplikovane kulturne situacije. Kulturni pluralizam shvaćen kao cilj izražava, tako, optimalno društveno i političko rešenje za kulturno složeno društvo. Optimalno rešenje je, u najboljem slučaju, samo cilj. Značajno koliko ideali mogu biti, ono samo po sebi ne dovodi do željenih promena. Težnja ka idealu mora, prema tome, da poprimi oblik manje ili više artikulisanog kulturnog, društvenog i političkog programa ostvarivanja ideala. Taj plan će se eventualno realizovati kroz aktualnu politiku kulturnog pluralizma.

Da bi bili efikasni, program i politika treba da budu primereni postojećoj situaciji. Zavisno od slučaja, kulturna različitost može biti starog ili novijeg datuma. Ona može da izražava relativno stabilnu ili promenljivu situaciju. Indija, na primer, predstavlja jednu staru i stabilnu kulturno složenu situaciju. Kanada, sa druge strane, predstavlja relativno novu i neprekidno promenljivu kulturno složenu scenu. Iako se može pretpostaviti da je opšti cilj kulturnog pluralizma uvek bio isti, problemi koji nastaju iz konkretne situacije mogu se veoma razlikovati od slučaja do slučaja. Odgovarajuće proučavanje tih problema zahtevalo bi detaljnu analizu postojeće situacije. Ovaj prostor nam nalaže da ograničimo raspravu na one aspekte problema kulturnog pluralizma koji se javljaju u svim slučajevima, koji su opšti.

Dobrobit jedne zemlje, i čovečanstva kao celine, zahteva ne samo stabilnu ekonomiju, već i stabilnu kulturnu situaciju. Što su veći problemi u kulturi, to racionalnije mora biti rešenje problema, — tj. izraženija postaje potreba da se adekvatno upozna situacija, i da se pažljivo planira odgovarajuća kulturna politika. Politički čin planiranja u oblasti kulture, i primenjivanja plana, mnogo je složeniji i opasniji od odgovarajuće prakse u oblasti ekonomike. Razlog leži u tome što je u prvom slučaju reč o neopipljivim vrednostima, ličnim stavovima i dostignućima. Tu se mnogo više nego u drugim oblastima nameće pitanje odnosa dobrog za pojedinca i opšteg dobra. Kulturna politika je mnogo složenija od drugih, jer se kulturom ne može komandovati. Kultura nije regimenta, ona ne izvršava naređenja. Čvrsta ruka u kulturi i kulturnim odnosima po pravilu dovodi do štetnih posledica: jednostavno biva protiv-produktivna.

Da bi se razumela iskušenja proizvodnih rešenja kulturno složenih situacija, veoma je važno preispitati organizaciju u čije ime ta rešenja pokušavaju da se sprovedu — državu. Država je struktura, integrisana celina, sistem. Ta činjenica ima dalekosežne posledice za kulturni pluralizam. Opstanak sistema kao sistema mnogo je osnovniji i opštiji nego što je pitanje odnosa između kulturno različitih grupa koje su u njegovom sastavu. Jedan sistem, posebno dinamičan sistem, zahteva harmoničnu kooperaciju svih elemenata sistema. Opšte pravilo ne dopušta izuzetke, što važi za život društvenog organizma isto toliko koliko i za biološki organizam. Dobro je poznato da država mora da obezbedi efikasnu organizaciju i efikasnu saradnju svojih građana na svim nivoima nacionalnog života, ukoliko se želi da se obezbedi razvoj. Pojedinci moraju sarađivati sa pojedin-

cima, sa društvom kao celinom, i sa državom i njenim različitim organima. Nema ni društva ni države bez razumnog stepena unutrašnje i spoljašnje ujedinjenosti. Ekonomski napredak i sve veće potrebe narastajuće svetske populacije zahtevaju efikasniju organizaciju društava i proizvodnju dobara. To opet vodi ka većim i snažnijim ekonomskim i političkim jedinicama kakvo je Evropsko zajedničko tržište. U svetlu tih uslova nacionalne i međunacionalne egzistencije treba voditi raspravu o kulturnom pluralizmu kako bi se postigli realistični i smisljeni rezultati.

Postoje sličnosti i razlike između kulture i države. Kultura je, takođe, proizvod grupe, i — kao što smo rekli ranije — doprinosi koherentnosti, homogenosti i posebnosti grupe. Zbog toga kultura može biti i saveznik i protivnik države. U meri u kojoj jedna kulturna grupa ima određenu posebnost, ona predstavlja jedinicu koja ima svoje interese i ciljeve. Država je, takođe, jedinica koja ima svoje određene i jasne interese i ciljeve. Ukoliko se interesi i ciljevi tih dveju jedinica ne poklapaju, dolazi do konflikta između ta dva entiteta. To se obično i dešava u pluralističkim državama, posebno kada je država u određenoj meri identifikovana sa dominantnom kulturom. Takva situacija je štetna za sve zainteresovane. Prva koja trpi je manjinska grupa. Ona je najočiglednija žrtva, ali nije i jedina koja gubi. Dugoročno gledano, država i većinska grupa takođe trpe, jer je unutrašnje jedinstvo države ugroženo i potrebno je mnogo energije za rešavanje međugrupnih nesporazuma, umesto da se ta energija koristi za kreativnija nastojanja. To je neizbežna posledica neadekvatnih rešenja složenih problema u kulturi. Za pravilno razumevanje celokupnog problema kulturnog pluralizma neophodno je da se te posledice imaju u vidu i da se shvati njihov značaj.

Problemi koje stvara kulturni pluralizam na nivou društva ne odnose se samo na njegovu političku formu, državu, i na odgovarajuće aspekte kohezije, strukture i saradnje između kulturnih grupa. Način na koji je rešen problem odnosa između kulturnih grupa direktno je povezan sa dinamizmom društva, njegovom kreativnošću, originalnošću, autentičnošću i nacionalnim identitetom. Država, kao politička struktura, očigledno je pod uticajem kulturne složenosti populacije. Uticaj te složenosti na državu, na tip vlade, kao i stav vlade prema toj situaciji, izvor su jednog od najtežih praktičnih i teorijskih problema na polju društvene i političke teorije i prakse. U svetlu onoga što je do sada rečeno, mogli bismo sada da damo jednu širu definiciju kulturnog pluralizma kao

cilja. Uopšteno rečeno, kulturni pluralizam je kulturni, društveni i politički sistem koji obezbeđuje najbolje šanse za puni razvoj i zadovoljenje aspiracija svim članovima jedne države: pojedincima, kulturnim grupama i samoj državi. Drugim rečima, to je sistem koji omogućuje pojedincima i grupama da se slobodno razvijaju, da učestvuju i doprinose životu države u svim njegovim aspektima, a prema svojim sposobnostima. Tu mora postojati dvosmerni odnos, davanje i uzimanje, kako između kulturnih grupa, tako i između njih i država. Osnovno je da državu sve kulturne grupe primaju kao zajedničku i od zajedničkog interesa. Kulturne grupe treba da budu ravnopravni partneri u zajedničkom poduhvatu. Svaki građanin i svaka grupa treba da budu u stanju da se identifikuju sa državom i sa celokupnom nacijom, i to slobodno, uvereni u prednosti takve identifikacije, bez potrebe da potiskuju svoj sopstveni kulturni identitet.

Aktivno učešće u poslovima države i briga za opšte dobro su osnovni preduslovi za ostvarenje ideala kulturnog pluralizma. Najveća opasnost sa kojom je suočeno pluralističko društvo jeste nepostojanje komunikacija među grupama, nepostojanje aktivne participacije kulturnih grupa u životu nacije, ukratko, mentalitet geta. Geto je bivao način očuvanja kulturne baštine i identiteta. U prošlosti, u situaciji sporih kulturnih promena, ograničene komunikacije i rudimentarne države, geto je bio moguć i dobar put očuvanja kulturnog integriteta. Danas, u svetu koji postaje jedno globalno selo, koji je suočen sa eksplozivnim napretkom saznanja i uslova života, geto nema više nikakve prednosti i teško da je uopšte moguć. Idealni kulturni pluralizam je mnogo teži model organizacije pluralističkog društva nego što je geto. Ali je i jedino rešenje koje zadovoljava uslov društvene pravde i koje nudi šanse za razvoj svim kulturnim grupama.

Idealni kulturni pluralizam pretpostavlja postojanje jednog mnogo fundamentalnijeg pojma, bez kojeg bi bio besmislen i neosnovan, a to je ideja o ličnosti, o prvotnom subjektu svih društvenih struktura politike i prava. Da bi se osmislio razgovor o kulturnom pluralizmu neophodno je priznati osnovnu vrednost pojedincu kao ličnosti, njegovim fundamentalnim pravima na sreću, na kulturne i političke slobode, sa punim uvažavanjem kulturnog identiteta. Bez priznavanja svega toga, rasprava o idealu kulturnog pluralizma je isprazna.

Nacionalni identitet kao participacija u kulturi veoma je složena pojava i težak problem. Uopšteno rečeno, on može značiti objektivnu, pravnu

i političku činjenicu, potvrđenu državljanstvom, ili može da izražava subjektivnu činjenicu, odnosno identifikaciju pojedinca sa nacijom ili državom. Ova dva aspekta daleko od toga da su identična, ili da se poklapaju. Identifikacijom se, kao ni ljubavlju, ne može komandovati; ona se mora slobodno ostvarivati. To je posebno tačno u slučaju multinacionalnih ili multikulturnih država. Da bi bio iskren i smisao, čin identifikacije mora biti od koristi i za pojedinca i za državu. Država, kao jači partner, mora da bude ta koja će pojedincu olakšavati čin identifikacije. Kada se pojedinac dobro oseća u državi, kada zna da je poštovan i cenjen nezavisno od svojih kulturnih osobenosti, i kada zna da može da doprinese dobrobiti svih, onda njegov nacionalni identitet ne predstavlja problem ni za njega, ni za državu, bez obzira na to kolika je kulturna složenost populacije.

Cilj kulturnog pluralizma može izgledati isuviše udaljen i nerealan praktično orijentisanim političarima i birokratama. Ali, mnogima je i ideja da se ode na Mesec donedavno izgledala isto tako nedostižna i nerealna. Naše je doba doba ostvarenja dugogodišnjih snova. Sanjali smo o putu na Mesec, i stigli smo na Mesec. Mnogi dovode u pitanje to dostignuće. A spuštanje na Mesec, ma koliko beskorisno sada izgledalo, otvara novu eru ljudske istorije.

Postoji analogija između vasijske odiseje i ovozemaljskih napora da se izgrade pravična multikulturna društva, i ova međunarodna konferencija¹⁾ o kulturnom pluralizmu i nacionalnom identitetu je rezultat tih napora, jedan slučaj i jedan simbol. I let na Mesec, i naši ovozemaljski napori eksperimenti su u pravom smislu reči. Izvode se u domenima koji su nam još uvek dobrim delom nepoznati. Njihov ishod se ne može predvideti sa izvesnošću, i oni sobom nose veliki rizik. Ciljevi jesu visoko postavljeni, ali su i potencijalne koristi ogromne. U oba slučaja ispitivanje se vrše u prostoru, — planetarnom ili društvenom. U prvom se razdaljine mere fizičkim jedinicama, u drugom stepenima različitosti, straha, predrasuda, nepoznavanja. U oba prostora su tačke polaska i dolaska udaljene jedna od druge, i da bi se ta razdaljina prešla potrebna je izuzetna energija. Kulturne grupe, kao i planete, izgledaju razdvojene praznim prostorom. Budućnost ljudskoga roda zavisi od toga hoćemo li iznaći primerenije modele društva od onih za koje smo do danas znali.

(Prevod sa engleskog RUŽICA ROSANDIĆ)

¹⁾ Međunarodni skup posvećen temi kulturnog pluralizma i nacionalnog identiteta, održan u Kalgariju, Kanada, 13—17. juna 1977. godine.